

Тут показана карта Запорізької області, на якій зазначені: Гуляйполе — районний центр для села Копані, в якому я родилася, Пологи — найближча до нашого села залізнична станція, Орхів і Бердянськ — міста, в яких я вчилася в медичних школах.

СИРІТСЬКЕ ДИТИНСТВО НАПЕРЕДОДНІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Народилася я 24 квітня 1925 року в селі Копані-Лиман, Долинської сільради, Гуляйпільського району, Запорізької області. Про Гуляйполе пишеться, що це місто Запорізької області, УРСР, райцентр на р. Гайчурі (басейн Дніпра), за 8 км на північний схід від залізничної станції Гуляйполе. 17 тисяч жителів (1964). Заводи: сільськогосподарського устаткування, лакофарбових виробів, цегельно-черепичний, маслоробний; механічні майстерні, взуттєва фабрика, промислові і харчові комбінати, міжколгоспна будівельна організація, районне об'єднання „Сільгосптехніки”. Школи: 10 загальноосвітніх, робітничої молоді та музична. Місто виникло у 18-му столітті. Ну, а Запорізька область, це усім відомо — центр виникнення і розвитку українського січового козацтва. Звідси й назва міста Запоріжжя, і Запорізької області.

Назвали мене Антоніна, а по-батькові я була Петрівна Хелемендик. Батько, Петро, був родом з запорізьких козаків. Мати моя була з родини середняків, однак дід і баба по матері були досить заможні, хоч майже нікого не наймали до роботи, а трудилися на господарстві самі з родиною. Мати моя теж була козацького роду, з родини Андрушенко, а звати її було Менанія Петрівна. Походила мати з села Нижня Данилівка, Оріхівського району, Запорізької області. Село Нижня Данилівка майже зливалося з містом Оріхів.

З восьми місяців я стала сиротою. Моя мама вмерла на пневмонію, промучившись у недугі всього два тижні. У ті часи було мало лікарів, отож мусіла вона залишити це земське життя. Моя мама вже перед тим була раз замужем, але її перший чоловік умер двома роками раніше, також на недугу легенів. В них була одна дочка

Марійка, їй було чотири рочки, як умер її тато.

В той час мій батько працював у їхньому господарстві, ходив коло коней, коло худоби, а був він, мій батько, круглий сирота від чотирнадцяти років, то й мусів батракувати у першого подружжя моєї мами.

Батько мій, Петро, жив разом з родиною Зінченків, цебто з родиною першого чоловіка моєї мами. Він був працювятий, чемний, і моя мама та її перший чоловік дуже його любили.

Після смерті маминого першого чоловіка, моя мама вийшла заміж саме за нього, за того сироту, роботящого і доброго хлопця. Він, як розповідали, дуже добре розумівся на господарстві, на всіх роботах в ньому.

Мамина перша дочка залишилася без рідного батька, тож мій тато почав її виховувати, а незабаром, через рік після маминого другого шлюбу, народилася я. Це, як я вже згадувала, було 24 квітня 1925 року.

Після мого народження мама прожила лише 8 місяців. Померла моя мама і ми, дві сестри, лишилися сиротами з моїм батьком. Моїй сестрі було тоді п'ять років. В неї були ще по мамі рідні тітки і бабуся. Саме вони намовили мою сестру, щоб вона йшла жити до бабусі, адже ж мій батько був для неї тільки вітчимом. От і смерть нашої мами розлучила мене з сестрою на довгі роки життя. Коли бабуня, проживши ще десять років, умерла, мою сестру взяла тітка до себе, щоб вона гляділа її дітей. Таким чином моя старша сестра опинилася в ролі наймички в рідній тітці. Незавидним було її життя. У школу вона майже не мала змоги ходити, всього закінчила два лише класи: треба було все коло дому робити.

Коли сестрі моїй було 17 років, вона вийшла заміж за старшого чоловіка, родом з Донецька, і він вивіз її у місто Артемівськ, тож вона залишила службу у своєї тітки в Оріхові. Від 1926 р. я її не бачила, а згодом і не знала чи живе десь моя сестра по моїй рідній мамі.

Таке було наше життя, не веселе воно було, покривджене. Вона знала, що десь має рідну сестру, але в ті роки страшного сталінського режиму, в час ежовщини, потім беріївщини, було не до того, щоб шукати своїх рідних, своїх близьких. Це був час жорстокості, голоду, депортацій, арештів, час, який охопив усю нашу Україну.

У той час люди на Україні бажали над усе добре заховатися від переслідувань. До революції панував на Україні царський режим, чужі люди держали в своїх руках владу. Незабаром після революції настав для України ще гірший час, спочатку дали селянам землю, але невдовзі, на наказ Сталіна, забрали її від селян. Не тільки забрали землю, але й почали жорстоко переслідувати тих, хто важкою працею, хто потом своїм і мозолями добився кращого життя. Представники влади нишпорили за тими, хто на їх думку був ворогом нової влади. Спершу говорилося про те, що нова влада прийшла визволяти бідних з-під царського ярма, зрівняти всіх у правах, проголошувалися гасла, за якими вся земля стане власністю селян, а фабрики робітників. Народ, переважно з тих, що були бідні, зразу повірив обіцянкам. Багато з-посеред бідних пішли на співпрацю з новою владою, вони стали на службу новій владі, деякі з них стали чиновниками. І прийшло незабаром до того, що саме вони, колишні бідні, почали відбирати від заможних селян запрацьоване ними добро. Забирали, незважаючи на те, що заможні часто саме на наділеній радянською владою землі, важко працюючи цілою сім'єю, трішки розбагатіли. Все, весь багаторічний доробок заможніших селян, відбиралося від них, руйнувалися добре поставлені сільські господарства. На хвилі побудови колгоспів спершу ніби позичали інвентар від заможних селян, потім ті селяни, щоб оминати запису в колгосп, добровільно давали для нього то живий інвентар — коняку, корову тощо, то мертвий інвентар — воза, плуга, сіялку тощо. Та цього будівничим нового ладу на селі

було замало, вони стали силою відбирати добро від селян. Спершу, розповідали, їхали вулицею підводи, а засновники колгоспу заходили до обійсть, домагаючися „позичити” колгоспові то коня, то корову, то телятко, то воза, то борону. Щоб, мовляв, колгосп мав з чого почати, а тоді, колись, він, цебто колгосп, віддасть позичене. Та це було тільки так, всі ж бо знали, що ніякий колгосп ніколи позиченого не віддасть. Однак селяни „позичали”, щоб відпекатися від настирливих нових господарів села.

Моєму батькові було тоді не до колгоспу, бо ж він залишився без жінки — поховав її, а сам залишився з немовлям на руках. Батько не міг сам упоратися зі мною, з господаркою. А я ж плакала, бо хотіла їсти, а няньки не було, а надворі доглянути треба. Отож батько мій дав колгоспові дещо зі свого інвентаря, за умовою, що коли йому буде потрібне якесь знаряддя, чи кінь, то матиме право взяти його з колгоспу для виконання якоїсь роботи. Умова умовою, однак батько вже ніколи не скористався тим, що дав до колгоспу. Не тому, що не хотів, а тому що не міг — не давали. Батько був вимушений спрягатися з сусідами, і то не кіньми, яких вже не було в них, а коровами.

Вийшло, що за нового, колгоспного ладу, навіть коровам прийшлося туго. Замість того, щоб пастися, пережовувати й давати молоко, їх прийшлося вчити ходити у ярмі, що займало часу від двох до 9 тижнів. Та й молока не могли корови не давати, бо ж нова влада накладала на кожний двір податок у натурі: треба було здавати державі молоко, і то щораз збільшували норму здачі молока. Та й не тільки молока. Ті, що в першу чергу шукали у колгоспі легкого хліба, ледарі всякі, пияки, нишпорили по дворах, заглядали у кожний закуток.

Батько, після маминої смерті, спочатку таки добре набідувався, виснажився. І не міг він так далі тягти свою лямку: роботи багато, в чоловіка немає жінки, дитина немає матері. В полі не зроблено, коло худоби не

попорано, дитина плаче. А тут пекельний час, всі оті колгоспні виконавці, що хотіли, те й робили з селянами. Володимира Іп'їча Леніна не стало, його прибрали, настав Йосип Віссаріонович Сталін, котрий дав наказ, щоб все відібрати від заможних, щоб зробити колгоспи і радгоспи, щоб пюди йшли у колгосп робити гуртом, а хто не захоче, того карати — висилати насильно у Сибір, в Казахстан, в холодні степи, або в далеку тайгу, карати навіть смертью.

Селяни стривожились, занепокоїлися, не знали що робити. Ніхто не хотів покидати свого рідного гнізда, доробку своїх батьків, дідів, цілих поколінь. Спочатку, переполохані, господарі віддавали на податок навіть курей, поросят, телят. Нова влада наказувала господарям — скільки і чого мають годувати і здавати державі. Вимоги дедалі збільшувалися. Сталін увів п'ятирічку, яка принесла обмеження селян і дальші від них вимоги. Батьки, діди й бабусі почали плакати, бідкуватися, голосячи, почали проклинати нову владу, проклинати свою незavidну долю.

Моєму батькові в той час було двадцять два роки, тобто тоді, коли вмерла моя мама. Носив мене батько на руках, жував для мене хліб, заспокоював мене, щоб я не плакала. І тоді якось на наше подвір'я зайшла молода жінка й застала мого батька у великій розпущі. Вона чула від інших, що батько, овдовівши, залишився з малою дитиною. Та жінка також була вдовою і мала двійко дівчаток. Вона почала з батьком розмову, запропонувавши, що може йому допомогти при дитині. Це було три місяці після смерті моєї мами, мені вже незабаром мало бути один рік. Батько, довідавшись, що та жінка вдова, запропонував їй, щоб вона йшла за нього заміж, щоб з'єднати свою і її вдовині долі, щоб разом виховувати малих дітей, разом працювати на своїй господарці. Та вдова погодилася на батькову пропозицію і він оженився з тією жінкою.

ЗМІСТ

Передмова	IX
-----------------	----

КОЛГОСПНЕ ДИТИНСТВО

Сирітське дитинство. Напередодні колективізації ...	1
Колективізація села	16
Розкуркулення дідуся	24
Колгоспні будні	31
Передчуття голоду	39
Родинні будні	42
Голодні гості	48
Сільське життя	52
Напередодні голоду	58
Голод	62
Мудрий Сталін і дурне життя	72
Ідеологічна пожива і наші будні	83
Життя школярів	91
Фельдшерсько-акушерська школа в Оріхові	102
Передчуття війни	109
Медичний технікум у Бердянську	124
Війна!	129
Німці в Бердянську	132
Винищування євреїв	135
Назад у село	137
Вивозять у Німеччину	142

НІМЕЦЬКА НЕВОЛЯ

Німеччина	151
Любек	155
В німецькій фабриці	160
Я захворіла	166
Побутові справи в таборі	169
Листи з дому	172
Доля дітей	173

„...А молодість не вернеться...”	179
Між людьми	187
„Землячка”	193
Ще одна „землячка”	197
Рабська доля	201
Думки линуть у минуле	206
У штраф-лагері	209
Нещастя за нещастям	215
Я видужую	222
Робота в кантині	228
Сережки	230
Про надію	234
Наші хлопці	236
Різні вахмани	238
Василько	240
Вісті з фронтів	243
Ще про Василька	245
Кінець штраф-табору	256
Напередодні краху Гітлера	259
Кінець війни. Що далі?	262
Трохи про особисте	268
„На родину!”	274
В польському таборі	278
На Захід!	283
Доля сестри Марусі	288
Батькова доля	294

ДОДАТОК

Чому я написала спогади?	303
Чудесний сон перший	305
Чудесний сон другий	316
Чудесний сон третій	321
До друзів	333
Листи до рідних	336
Зміст	359